

Олександр Киричок

КИРИЧОК Олександр Борисович — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, психології та педагогіки Полтавської державної аграрної академії. Сфера наукових інтересів — історія філософії періоду Київської Русі.

**«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» ТА ПОЛІТИЧНА
ЕТИКА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ДОБИ**

У статті реалізована спроба філософського аналізу «Слова о полку Ігоревім». Описується зв'язок етики та політики у «Слові о полку Ігоревім», досліджується рефлектування добра і зла та зв'язок цих рефлексій з політикою середньовічної доби.

Ключові слова: етика, політика, добро, зло, мораль.

«Слово о полку Ігоревім» (далі «Слово...») досліджуються вже понад 200 років. Час від часу в залежності від ідеологічних, міфологічних чи політичних переконань тієї чи іншої доби виникає дискусія довкола автентичності цього тексту [11, с. 12]. Його імплікують найрізноманітнішому спектру часів, епох, авторів і «підробників» старовини.

Складається враження, що «Слово...» має всі атрибути тексту зі «скандальною репутацією», а саме: заплутану історію відшукування і відкриття, нетипові для інших текстів давньоруської доби, до якої його найчастіше відносять, художні вартості, потужне міфологічне підґрунтя, що розкодовується у кожному реченні, образі та метафорі, численні «темні місця» (цією усталеною калькою позначають недосліджену лексику та мовленнєві звороти у тексті), варіативний і глибокий

смысл. Саме тому наукова бібліографія «Слова...» нараховує понад 3000 публікацій у вітчизняній та зарубіжній періодиці, а також велику кількість монографічних досліджень.

У основу даної розвідки покладено переконання автора, що проблема сумнівної автентичності тексту, «темних місць» і нез'ясованості фактографічних деталей відкриття «Слова...» не є засторогою проти спроби його філософського осмислення. Для історика філософії, який працює з текстом, вартість самого тексту, на нашу думку, повина оцінюватися на основі ступеню вирішеності лінгвістичних та фактографічних проблем, а мірою його детонативності, здатності спричинювати культурне збурення. А в цьому розумінні «Слова...» є чи не найкращим об'єктом для історико-філософського дослідження. Адже воно має неймовірний інтерпретативний заряд, здатність бути текстом, що породжує дискурс, пам'яткою, яка феноменально вплинула на культуру України, Росії та інших близьких до них народів. «Слово о полку Ігоревім» постійно і систематично протягом двох століть інтегрувалась у політичний, владний та ідеологічний дискурс, слугувало фундаментом нових політичних міфологій та протягом майже двох віків спричиняло в культурі України та інших держав періодичні «культурні вибухи».

Заявлену спробу дослідити текст «Слова...» як репрезентант насамперед політичної етики, з огляду на дійсну невирішеність проблеми автентичності, не слід розглядати як намагання вписати його в політично-етичні конструкції періоду Давньої Русі, оскільки сама *ідея політичної етики* нібито «проходить» через всі часи та історичні епохи, вона є досить універсальною в сенсі географії культур і транскультурною у розумінні їх взаємопроникнення, отже, ця ідея зустрічається в різні часи і в різних народів і, без сумніву, у певних формах існує дотепер. Тому, з огляду на це, є сенс обмежитись лише вивченням певного компаративного відношення політичних імперативів і оптативів «Слова...» до імперативів

давньоруської політичної етики, оскільки текст «Слова...», якщо абстрагуватись від його формальних ознак (давньоруська мова та матеріал) і зосередитися на ідейному змісті, якраз виявляє більшою мірою універсальність і полікультурність ніж культурну вкоріненість у давньоруську епоху. Професор колумбійського університету Б.М. Гаспаров, котрий дуже добре відчув цю особливість «Слова...», писав: «Гіпотетично зміщуючи текст у просторі, часі, мовній і літературній традиції, ми отримуємо найрізноманітніші його проекції, що повністю змінюють характер матеріалу, який емпірично спостерігається... У певному розумінні можна сказати, що всі спроби проектувати «Слово...» на яку б то не було позатекстову реальність призводять до того, що текст ніби взагалі перестає існувати як примарний емпіричний об'єкт для спостережень, оскільки в ньому немає такого місця, і навіть окремого слова, яке не могло б бути поставлене під сумнів (і реально б не відкидалось і не виправлялось ким-небудь із дослідників) на основі тої чи іншої історико-літературної, текстологічної, лінгвістичної та ін. презумпції»[1, с. 8]. Так от, на нашу думку, наявність певних трансісторичних та транскультурних інваріантів, якими по суті і є моменти політичної етики, якраз і дають основи для такого його «гіпотетичного переміщення», адже якби він містив давньоруські константи, то в іншій історико-літературній традиції просто б вичерпав свій смисл.

Зазначимо, що наша розвідка не є першим філософським дослідженням «Слова...». Саму можливість такого погляду на нього розкрив ще М.Н.Громов у своїй статті «Про можливість філософського вивчення «Слова о полку Ігоревім», що вийшла друком у 1983 році [6], однак більшість дослідників були зосереджені на реконструкції лицарської моралі «Слова...». Ми маємо на увазі призабуті в наш час дослідження М.С. Грушевського [7; 8], започаткований у 80-х роках ХХ ст. В.С. Горським аналіз світоглядно-філософських засад та образу історії в «Слові» [2; 3; 4; 5], побіжні огляди

«Слова» у рамках комплексного дослідження філософської думки Київської Русі А.Ф. Замалеєва та В.А. Зоца [9, 10], цілу низку публікацій у «Філософській думці» М.Ф. Котляра [13], Б.О. Парахонського [16], В.І. Стависького [21], кілька колективних праць на матеріалах наукових конференцій [18; 19], роботи Д.С. Ліхачова [14] та Ю.М. Лотмана [15]. Проте, з точки зору політичної етики «Слово...» у сучасній історії філософії не розглядалось. Близьким до нашого є лише дослідження М.Ф. Котляра «Державний устрій давньоруського суспільства і його відображення у «Слові о полку Ігоревім», що було надруковано у журналі «Філософська думка» у 1986 році [13].

Наша праця є з одного боку осмисленням і подальшим розвитком цих досліджень, але з іншого, метою автора є з'ясування певних деталей тексту, що, на наш погляд, не віднайшли свого тлумачення у вищезгадуваних працях.

Ми спробуємо, по-перше, дослідити ідеї політичної етики, що вимальовуються у контексті аналізу змісту «Слова о полку Ігоревім», а по-друге, спробуємо дослідити автентичність цього тексту, не з боку текстологічного, а з боку, так би мовити, його відповідності ідеям та образам давньоруської доби, його зануреності в структуру саме її ідейного універсуму.

Насамперед зазначимо, що політика і етика, такі несумісні в наш час, у Середньовіччі були нероздільними. Будь-який політичний учинок розгортався у світлі відчуття трансцендентного, і людина у своїй політичній діяльності, цілком за гайдегерівською формулою, повинна була прислухатись до знамень тих призначень, «що мають прийти від самого буття і стати законом і правилом для людей» [22, с. 112]. З огляду на це, середньовічне осмислення політичного життя відбувається саме у модусі цих призначень і включене в структуру уявлень про світ, як арену розгортання великої баталії *добра і зла*, у якій беруть участь не тільки суб'єкти політики, але й всі осереддя суцього: географічний простір

і час, природа, її стихії та людина. У «Слові...» такими осередками сушого виступають «земля Русская» і половецька «степь», «вечи Трояни» і «сие время», люди, образи і герої, та, власне, й сама дійсність в цілому занурена у цю боротьбу.

Однак людина як «вінець творіння», як «привілейоване» по відношенню до трансцендентного суще, має в цій баталії особливу роль. Адже через неї ця битва почалася, ведеться вона задля неї, і результат битви добра зі злом матиме наслідки насамперед для неї. Під час другого пришестя Бог судитиме насамперед людину. Таким чином середньовічний політик, яким найчастіше виступав лицар, чи то князь-сюзерен, чи то його васал, має в цій боротьбі особливу місію. Він має виступати активним її учасником, і, зрештою, є відповідальним за спасіння світу. Для політичного сьогодення така система уявлень не актуальна.

Але була у середньовічному політичному мисленні риса, яка об'єднувала його із сучасністю. Це — неймовірно широкий спектр етичних оцінок фактично одного й того ж політичного вчинку. «Слово» як раз і демонструє нам такий багатоваріативний спектр оцінкових суджень і «хула», що кілька разів «снесися» на «хвалу» є цілком належною в системі такого політичного мислення. Моральним інваріантом залишається одне — визнання всесвітньої боротьби добра та зла і метафізичної та есхатологічної місії політичного діяча, середньовічного лицаря, який покликаний «...підтримувати порядок законів божих і людських..., без яких «світ сподобився б плутанині і позбавився порядку...» [23, с. 69].

Якщо саме з таких позицій поглянути на головну сюжетну лінію «Слова о полку Ігоревім» — невдалий похід друбного удільного князя на половців, то можна побачити, що політична місія князя Ігоря — це не просто військова експансія в половецький «степ». Його баталія є метафізичною битвою добрих і злих сил, в якій приймають участь дійсність, люди і природа. Наведемо кілька цитат,

які найхарактерніше підтверджують саме такий спосіб політичного світоусвідомлення: «Тогда вьступи Игорь князь вь злать стремень и поѣха по чистому полю. Солнце ему тьмою путь заступаше; ношь, стонуши ему грозою, птичь убуди; свисть звѣрин вьста...Игорь къ Дону вои ведеть! Уже бо бѣды его пасеть птиць по дубию; вьлци грозу вьсрожать по яругамь; орли клеткомь на кости звери зовут; лисици брешуть на черьленья щиты...» [20, с. 16–17]; «Прысну море полунощи; идут сморци мьглами. ... Погасоша вечеру зари. Солнце свѣтитя на небесѣ . Игорь князь в Руской земли» [20, с. 24–25]. Ніби то політичні за своїм характером події тексту, що мають свій визначений час і географію, в дійсності відбуваються поза простором і часом, точніше в метафізичному просторі і часі, всі географічні межі змішані. Олег пише «Слово...» — «...ступаеть вь злать стремень в градѣ Тьмутороканѣ. Той же звонь слыша давный великий Ярославь, а сынъ Всеволожь Владимирь по вся утра уши закладаше вь Черниговѣ» [20, с. 18]. Лицарі витупають титанами-напівбогами схожими на міфологічних напівлюдей-напівбогів у цій баталії, героїв різних міфічних епосів. Всеволод може «Волгу веслы раскропити, а Донь шеломы выльяти» [20, с. 21], Рюрик і Давид такими, що «злачеными шеломы по крови плаваша» [20, с. 21], Святослав «притопта хльми и яругы; взмути рѣкы и озеры; иссуши потоки и болота» [20, с. 21] та ін.

Середньовічний політик у цій великій світовій драмі мислиться як її активний учасник, що не просто бореться за владу, інтригує, розпалює міжусобиці, захищається від зовнішніх ворогів чи нападає на них, але й приносить, як уже зазначалось, не що інше як *спасіння світу*. Однак у межах цієї інваріантної частини (битва добра і зла та особлива місія середньовічного політика) самі уявлення про добро та зло майже цілком умовні і залежать від політичної ситуації чи суб'єктивних політичних переконань автора тексту.

Таким чином, взаємодія етики і політики у Середньовіччі є подвійною: з одного боку, етика впливає на політику і визначає її, і водночас, з іншого боку, політичні інтереси віднаходять етичне витлумачення, або навіть перетлумачення. Причому середньовічні мислителі досягли в цьому мистецтві чи не більшого хисту, ніж сучасні політики, які майже будь-який із політичних вчинків намагаються подати, або як «добрий» і «справедливий», або як «цинізм» і «зраду», себто використовуючи не стільки політичні, скільки етичні вербальні конструкції.

І давньоруські і західноєвропейські джерела показують, що якихось усталених розумінь добра і зла у такому світомисленні просто не може бути. Одні й ті самі політичні дії у метафізичній баталії добра і зла оцінюються як «добрі» та «злі» в залежності від знову ж таки політичних міркувань. Це було притаманно не тільки «Слову...», але й іншим текстам. Андрій Боголюбський, що 1169 року так погромив Київ, що з ним може зрівнятися хіба що хан Батий, постає у Київському літописі як «бл̄голюбивии князь. не за друга но за самого творца. создавшаго всачькаа ѿ небытья въ бытье дшю свою положи» [17, с. 585], і діям якого «оудивишаса нб̄снии вои выдаще кровь проливаему за Х̄а» [17, с. 585]. Літопис описує цей погром так: «Взатъ же бы̄с̄ Киевъ. м̄сца марта въ .ї̄. въ второѣ не̄дѣли. поста. в середу. и грабиша за .ѵ̄. д̄ни весь гра̄ Подолье и Гору. и монастыри. и Софью. и Десатиньную Б̄цю и не бы̄с̄ помилованиа. ником̄же ни ѿк̄д̄же цр̄к̄вамъ горащимъ. кр̄тъяномъ оубиваемомъ другы̄м̄ важемымъ. жены ведоми быша въ пл̄н̄. разлучаеми нужею ѿ мужии своӣ. младенци рыдаху зраще м̄т̄рии своихъ. и взаша им̄ньна множество. и цр̄кви ѿбнажиша иконами и книгами. и ризами и колоколы. изнесоша. всѣ Смолнane и Соуждалци и Черниговци. и Волгова дружина. и вса ст̄ни взата бы̄с̄ зажьже бы̄с̄ и монастырь Печерьскыи ст̄яа Б̄ца ѿ поганы̄х̄ но Б̄ млт̄вами ст̄яа Б̄ца съблюде и ѡ таковыа. нужда.

и бы^с в Киевѣ на вси^х члв^кцехъ стенание и туга. и скорбь не оутѣшимаа. и слезы непрѣстаньныа. сиже вса сдѣаша^с грѣхъ. ради нашихъ» [17, с. 545]. М. Грушевський, з цього приводу, влучно зазначив, що крамольні давньоруські князі постають «покірними і відданими слугами Божими, які нічого іншого не діють, тільки чинять волю Божу і вичікують її вказівок» [8, с. 40], а Й. Гайзінга, у свою чергу зазначав, що «у будь-якій архаїчній цивілізації хоч стільки ясна межа між серйозністю і фарсом вислизає з нашого поля зору. В лицарському житті до серйозності і урочистої гри безугавно домішуються розрахунок і глузд» [23, с. 71]. Тому намагання віднайти у лицарських текстах хоч якусь одностайність у моральній оцінці дій їх персонажів — князів і конунгів — справа марна. Їх інтерпретація різниться від рядка до рядка належного іншому компілятору. Князь Ізяслав Мстиславич у Київському літописі 1146–1154 рр. кілька разів у межах однієї і тієї ж оповіді постає як благородний лицар і клятвовідступник.

Аналогічно й дії Ігоря у «Слові...» розглядаються і оцінюються подвійно. З одного боку, як політична авантюра, як безглуздий прорахунок у військовій тактиці, як несвоєчасна інтервенція, що принесла безумовну шкоду, але з іншого боку, дії Ігоря поставлені у відповідність з «судом Божим» і його волею. Недаремно сам Бог, як засвідчує сюжет «Слова...» приходить йому на допомогу: «Игореви князю Богъ путь кажетъ изъ земли Половецкои на землю Рускую, къ отню злату столу» [20, с. 24]. Половці в цій боротьбі Бога з дияволом, не хто інші як «дети бесови», а дружина Ігоря б'ється не просто задля честі і слави, а за «обиду сего времени», себто їх місія епохальна.

Однак не слід думати, що сфери етики і політики є до кінця синкретично поєднаними і виступають у «Слові» як єдине ціле. Аналіз даного тексту засвідчує досить чітке усвідомлення конфлікту етичних, у даному випадку лицарських, імперативів і характеристик із оцінками суто політичної

діяльності. У «Слові...» ми зустрічаємо свідчення що Ігор «истягну умь крѣпостию своею» [20, с. 15], яке відверто суперечить наступній за текстом огуді його абсурдних політичних дій: «Рано еста начала Половецкую землю мечи цвѣлити, а себѣ славы искати. Нѣ нечестно одолѣсте, не честно бо кровь поганую проліясте» [20, с. 20]. Таке «механічне» поєднання протилежних рис ми зустрічаємо і в інших місцях тексту. Ігор є одночасно і заступником і нещастям «Руської землі», йому «співається» як «хвала», так і «хула», як «слава», так і безчестя. В цілому ж він є уособленням «храбра и млада» князя, що «истягну умь крепостию своею и поостри сердца своего мужеством, наполнился ратного духа, наведе своя храбрыя полкы на землю Половецкую за землю Руськую» [20, с. 20]. Така абвівалентність авторської оцінки навряд чи є простим літературним прийомом, застосованим для підсилення художнього впливу тексту і ефекту його драматичного сприйняття, адже поряд із образом молодого князя Ігоря розгортається палітра й інших образів, кожен із яких передає власну політичну ідею і одночасно репрезентує котрусь із середньовічних політичних цінностей політика, які варіювались навколо четвірки категорій, висловлених ще Платоном: мудрість, мужність, розсудливість і справедливість. Наприклад, побратим Ігоря Всеволод демонструє мужність, Святослав, автор свого «золотого слова», мудрість і розсудливість.

Отже, підсумовуючи все вищесказане і відповідаючи на два поставлені нами запитання, зазначимо наступне: поперше, незважаючи на те що «Слово о полку Ігоревім» має нефілософський характер, у ньому імпліцитно присутні політично-етичні уявлення. Насамперед, це — усвідомлення включеності політичних діянь людини у метафізичну баталію добра і зла, а також особливу есхатологічну місію середньовічного політика у цій битві. Зазначимо також, що дана коротенька розвідка, присвячена співвідношенню політики

та етики у тексті «Слова о полку Ігоревім», не вичерпує дослідження всіх політично-філософських ідей, представлених у даному творі. Їх спектр значно ширший і розмаїтіший. Наприклад, темою наступних історико-філософських студій можуть стати уявлення про «ідеального правителя», відображені в «Слові...», та їх кореляція із концепціями хриstopодібності та хриstopонаслідування, представлені у давньоруській, візантійській та західноєвропейській політичній філософії, етично-політичні категорії «слави», «честі», «військової доблесті», що яскраво представлені на сторінках «Слова...» та її синкретичне тлумачення в контексті середньовічної культури, осмислення середньовічної діархії та уявлень про владу, відображених у досліджуваному тексті, а також латентно представлені рефлексії на тему ідеальної влади та принципів розумного управління «Руською землею», адекватної зовнішньої політики, моделювання стосунків всередині лицарсько-дружинного соціуму, а також взаємодії між владою та підлеглими.

По-друге, ми бачимо, що за своїм ідейно-політичним зарядом «Слово...» вписується у систему політично-філософських уявлень Середньовіччя, які були у своїх найголовніших інваріантах достатньо типовими для різних країн і народів. У найзагальнішому вигляді відображені в досліджуваному тексті ідеї відповідають давньоруському способу політичного мислення. Хоча це й не є достатнім аргументом на користь автентичності «Слова о полку Ігоревім», однак вказує на чудове знайомство його автора із політичними реаліями, літературними метафорами, міфологічними кодами Київської Русі, хоча, з іншого боку, зв'язок етики і політики, не дивлячись на всю розбіжність між ними на практиці, неодноразово активно декларувався і до, і після епохи Середньовіччя. Навіть сучасні спроби оперувати у політиці такими семантичними категоріями, як «чесність», «справедливість», «честь», «добро», «зрада», підтверджують намагання експлікувати цей

зв'язок. А тому «Слово о полку Ігоревім», знову ж таки, можна вписати практично в будь-яку епоху від Київської Русі до ХІХ ст. і навіть атрибутувати сьогоденню.

Література

1. *Гаспаров Б.* Поетика «Слова о полку Ігореве»/ Б. Гаспаров. — М.: Аграф, 2000. — 606 с.

2. *Горський В.С.* Нариси з історії філософської культури Київської Русі: середина ХІІ — сер. ХІІІ ст./ В.С. Горський. — К.: Наукова думка, 1993. — 163 с.

3. *Горський В.С.* Образ истории в памятниках общественной мысли Киевской Руси (на основе анализа «Слово о законе и благодати» Иллариона и «Слова о полку Игореве») / В.С. Горський // Историко-философский ежегодник. — М.: Наука, 1987. — С. 119-139.

4. *Горський В.С.* Світоглядно-філософський зміст «Слова о полку Ігоревім»: морально-етичні уявлення в давньоруській культурі ХІІ ст. / В.С. Горський // Філософська думка. — 1985. — № 5. — С. 47–58.

5. *Горський В.С.* Світоглядно-філософський зміст «Слова о полку Ігоревім»: морально-етичні уявлення в давньоруській культурі ХІІ ст. / В.С. Горський // Філософська думка., 1985. — № 6. — С. 79–89.

6. *Громов М.Н.* О возможностях философского изучения «Слова о полку Игореве» / М.Н. Громов // Слово о полку Игореве» и древнерусская философская культура. — М.: ИФ АН СССР, 1989. — С. 3–11.

7. *Грушевський М.С.* Історія української літератури: в 6 т., 9 кн. / М.С. Грушевський. — К.: Либідь, 1993. — Т. 2. — 254 с.

8. *Грушевський М.С.* Історія української літератури: в 6 т., 9 кн. / М.С. Грушевський. — К.: Либідь, 1993. — Т. 3. — 285 с.

9. *Замалеев А.Ф.* Философская мысль в средневековой Руси (ХІ–ХVІІ вв.) / А.Ф. Замалеев. — Л.: Наука, 1987. — 247 с.

10. *Замалеев А.Ф., Зоц В.А.* Мыслители Киевской Руси. 2 изд. перераб. и доп./ А.Ф. Замалеев, В.А. Зоц. — К.: Вища школа, 1987. — 183 с.

11. *Кінан Е.* Російські історичні міфи: зб. статей / Е. Кінан / Пер. В. Шовкул. — К.: Критика, 2001. — 282 с.

12. *Козлов В.П.* Тайны фальсификации: анализ подделок исторических источников XVIII–XIX вв. / В.П. Козлов. — М.: Аспект-пресс, 1996.— 271 с.

13. *Котляр М.Ф.* Державний устрій давньоруського суспільства і його відображення у «Слові о полку Ігоревім» / М.Ф. Котляр // Філософська думка. — 1986. — № 1. — С. 87-68.

14. *Лихачов Д.С.* «Слово о полку Игореве» и культура его времени / Д.С. Лихачов. — 2-е изд., доп. — Л.: Худож. лит. ЛО, 1985. — 351 с.

15. *Лотман Ю.М.* Об оппозиции «честь-слава» в текстах Киевського періода / Ю.М. Лотман // Труды по знаковым системам. — 1971. — Т.5. — С. 100-114.

16. *Парахонський Б.О.* Семантика комунікативних зв'язків у «Слові о полку Ігоревім» / Б.О. Парахонський // Філософська думка. — 1986. — № 4. — С. 73-81.

17. Полное собрание русских летописей. — М.: Языки русской культуры, 1998. — Т. 2: Ипатьевская летопис. — 496 с. — ISBN 5-7859-0057-2.

18. «Слово о полку Игореве» и древнерусская философская культура. — М.: АН УССР ИФ, 1989. — 149 с. — ISBN 5-94865-159-2.

19. «Слово о полку Игореве» и мировоззрение его эпохи. — К.: Наукова думка, 1990. — 184 с. — ISBN 5-12-001218-3.

20. Слово о полку Игореве // Словарь-справочник «Слова о полку Игореве». — Вып. 1. — М.-Л.: Наука, 1965.— С. 15-25.

21. *Стависький В.І.* Про джерела філософської історичної концепції «Слова о полку Ігоревім» / В.І. Стависький // Філософська думка. — 1986. — № 1. — С. 69-74.

22. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме // Хадеггер М. Бытие и время / М. Хадеггер. — М.: Республика, 1993. — С. 192-220.

23. Хейзинга Й. Политическое и военное значение рыцарских идей в позднем средневековье / Й. Хейзинга // Человек. — 1997. — № 5. — С. 69-79.

Киричок А.Б. «Слово о полку Игореве» и политическая этика средневекового периода.

В статье реализована попытка философского анализа «Слова о полку Игореве». Описывается взаимосвязь этики и политики в «Слове о полку Игореве», исследуется рефлексирование добра и зла, а также взаимосвязь этих рефлексий с политикой средневекового периода.

Ключевые слова: *этика, политика, добро, зло, мораль.*

Kyrychok A.B. «Slovo o polku Igoreve» and political ethics of Middle Ages.

In article was realize attempt of philosophical analysis of “Slovo o polku Igoreve”. Connection of ethics with politics in “Slovo o polku Igoreve” is described. The reflecte of good and bad and connection this reflection with politic of Middle Ages is analyzed.

Key words: *ethics, politics, good, bad, moral*

Надійшла до редакції 23.07.2010 р.